

Талдикін О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Розглянуто питання як в контексті правосуб'єктності співвідносяться поняття «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин».

Ключові слова: правоздатність, фізична особа, правосуб'єктність, правові відносини, право, учасники правовідносин, суб'єкт, суб'єкти права, суб'єкти правовідносин, суб'єктивний юридичний обов'язок, суб'єктивне юридичне право.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем сучасної теорії права є проблема формування ефективної моделі правосуб'єктності як найбільш концептуальної властивості суб'єктів права, за допомогою якої забезпечується реалізація норм права.

На наш погляд, актуальним у вирішенні загальної проблеми правосуб'єктності є питання, що полягає в площині чіткого розмежування фізичних осіб – суб'єктів права, фізичних осіб – суб'єктів правовідносин та фізичних осіб – учасників правовідносин, у контексті наявності чи відсутності у них елементів такої юридичної властивості, як *правосуб'єктність*.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В юридичній літературі окремі аспекти правосуб'єктності досліджувалися у працях С.С. Алексеєва, С.В. Бобровник, В.М. Горшеньова, О.В.Зайчука, А.П.Зайця, В.К. Забігайла, В.С. Журавського, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, Ю.В. Леонова, С.Л. Лисенкова, Є.В. Назаренко, О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабіновича, І.А. Сердюка, Р.Й. Халфіної.

Питання правосуб'єктності фізичних осіб з позицій правового статусу особи розглядали російські вчені Н.В. Вітрук, С.А. Комаров, Н.С. Малєїн, А.С. Мордовець, М.Ф. Орзіх, В.А. Рібаков.

Теоретичний аналіз категорії правосуб'єктності здійснювали С.Н. Братусь, Я.Р. Вебере, Б.Н. Мезрін, В.Ф. Яковлів.

Правосуб'єктності осіб, що не мають дієздатності, приділяли увагу Е.Н. Андрєєв, Ю.Ф. Беспалов, Т.В. Блінова, Б.А. Булаєвський та інші.

Незважаючи на наявність досліджень з даної проблематики, проблема формування цілісної та ефективної моделі правосуб'єктності залишається відкритою.

Метою даної статті є з'ясування такого актуального питання: як у контексті правосуб'єктності співвідносяться поняття «суб'єкт права», «суб'єкт

правовідносин» та «учасник правовідносин».

Виклад основного матеріалу. Огляд навчальної та наукової літератури з питань правовідносин свідчить про те, що вчені оперують кількома поняттями, які відбивають їхній суб'єктний склад. Серед них вирізняють такі: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин». У зв'язку з цим досить актуальним виглядає питання щодо з'ясування співвідношення зазначених вище загальнотеоретичних категорій, тим більше що воно й дотепер не знайшло свого однозначного вирішення [1, с.103].

Видається цілком слушною теза, що фізична особа як суб'єкт правовідносин наділена такою юридичною властивістю, як правосуб'єктність. Але правосуб'єктність – це складна юридична властивість, а питання її структури й досі не знайшло свого однозначного вирішення в загальнотеоретичній юридичній науці [1; с.104]. Беззаперечно, склад правосуб'єктності містить принаймні два елементи: правоздатність і дієздатність. Стосовно фізичних осіб – суб'єктів правовідносин, на думку Морозової Л.О., доречним буде виокремлення третього елемента правосуб'єктності – *деліктоздатності*, як передбаченої законом здатності особи нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення [2, с. 273]. Отже: *фізична особа – суб'єкт правовідносин* – це суб'єкт права, що наділений правосуб'єктністю та має правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

З іншого боку, виокремлення іншого поняття, ніж «суб'єкт правовідносин» – поняття «учасник правовідносин», дає можливість характеризувати певну сторону реального буття фізичної особи – юридичний факт її участі у конкретних суспільних відносинах, що врегульовані за допомогою норм права. *Фізична особа – учасник правовідносин*, таким чином, це суб'єкт, який реально бере участь у правовідносинах, у той же час коли суб'єкт правовідносин лише має потенційну можливість такої участі.

Певні особливості виникають у з'ясуванні сутності такої категорії як фізична особа – «суб'єкт права». Безумовно, важко погодитися з ототожненням понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Так, на думку Халфіної Р.Й.: суб'єкт права – поняття широкіше, в якійсь мірі відмінне від поняття «суб'єкт правовідносин». На підтвердження цієї думки в літературі наводяться такі аргументи. *По-перше*, конкретний громадянин як постійний суб'єкт права не може бути одночасно учасником усіх правовідносин; *по-друге*, новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, будучи суб'єктами права, не є суб'єктами більшості правовідносин; *по-третє*, правовідносини – не єдина форма реалізації права [3, с. 184]. Таким чином, поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не є тотожними.

Фізичні особи: новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, що мають загальну правоздатність і є суб'єктами права, не будуть суб'єктами *більшості* правовідносин, тому що вони можуть не усвідомлювати значення своїх дій, не мати можливості керувати ними, та внаслідок чого ще не матимуть або будуть позбавлені дієздатності. Не є суб'єктами більшості – не значить не є взагалі. Отже, учасниками правовідносин є фізичні особи – суб'єкти

права і фізичні особи – суб'єкти правовідносин. У свою чергу, *фізична особа – суб'єкт права* наділена такою невід'ємною юридичною властивістю, як *правоздатність*. Вона виникає в момент її народження і припиняється в момент її смерті.

Правоздатність – це передбачена законом здатність особи мати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки. В навчальній літературі запропоновано розрізняти загальну, галузеву і спеціальну правоздатність.

Загальна правоздатність – принципова можливість особи мати будь-які права і обов'язки, що передбачені чиним законодавством, хоча фактично володіти ними вона може лише за відомих обставин. Таким чином, загальна здатність – це придбання прав взагалі, нею володіють всі фізичні особи.

Галузева правоздатність – можливість набувати права в тих чи інших галузях права. Наприклад, сімейна, виборча, трудова правоздатність.

Спеціальною (фаховою, посадовою) називається така правоздатність, для якої необхідні спеціальні знання чи талант, наприклад, судді, прокурора, слідчого тощо [4, с. 234].

Таким чином, спеціальна правоздатність це здатність до володіння правами певного роду. Незалежно від виду правоздатності, вона традиційно розуміється як здатність особи бути суб'єктом права.

Тлумачення правоздатності через *дуалізм* прав і обов'язків є усталеним і дотепер заперечень не викликало. Не випадково саме в такому вигляді воно закріплене в ст. 25 ЦК України, згідно з якою правоздатність – це належне кожній фізичній особі і невід'ємне від неї право, яке полягає в здатності мати будь-які права та обов'язки, що допускаються законом [5]. Така дуалістична сутність правоздатності потребує відповіді на актуальне питання: які саме обов'язки мають фізичні особи – суб'єкти права? Самостійне існування людини починається з моменту її народження. Прийнято вважати, що з цього ж моменту вона стає правоздатною особою, але які обов'язки має новонароджена дитина? Іншими словами, які обов'язки має та фізична особа – суб'єкт права, що не усвідомлює значення своїх дій, не має можливості керувати ними?

Безумовно, що рівність правоздатності у фізичних осіб – суб'єктів права не означає, що кількість прав і обов'язків, що належать одному суб'єкту, дорівнює правам та обов'язкам, що належать іншому. Прийнято вважати, що *рівність правоздатності* означає рівну можливість у придбанні прав та обов'язків. Але й така теза викликає сумнів, враховуючи, наприклад, стан новонародженої дитини у порівнянні зі станом психічнохворої особи, яка визнана судом недієздатною внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу відповідно до ст. 39 ЦК України [5]. Отже, правоздатність – це лише загальна, *абстрактна* можливість мати права чи обов'язки. Натомість конкретні права й обов'язки виникають з підстав, передбачених законом – юридичних фактів. Тому за рівної правоздатності всіх людей конкретні права фізичної особи різняться залежно від її віку, майнового стану, стану здоров'я тощо.

Виходячи із вищенаведеного, пропонуємо розкрити сутність категорій

«фізична особа – суб'єкт права», «фізична особа – суб'єкт правовідносин» та «фізична особа – учасник правовідносин» у вигляді таблиці:

Суб'єкт права	Суб'єкт правовідносин	Учасник правовідносин
Правоздатність	Правосуб'єктність: - правоздатність; - дієздатність; - деліктоздатність	а) суб'єкт права+ юридичний факт; б) суб'єкт правовідносин+ юридичний факт

Разом з тим потребує уточнення зміст ще однієї складової такої юридичної властивості, як правосуб'єктність – дієздатності. Традиційно вона розуміється, як здатність своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх реалізовувати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки та самостійно їх виконувати. Дієздатність, на відміну від правоздатності, залежить від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку. Дієздатність, як і правоздатність – це також здатність особи, але вже не природна властивість як така, а готовність до здійснення визначених дій і вчинків, передбачених законом, що становлять права і обов'язки фізичної особи. Існування такої здатності вже не має абстрактного характеру і не може бути однаковою для всіх фізичних осіб [6].

Прийнято вважати, що дієздатність фізичної особи безпосередньо пов'язана з можливістю діяти, за умов, що участь у відносинах мають не всі особи, а лише ті, які здатні здійснювати розумні дії і вчинки, усвідомлювати, що і для чого вони роблять.

Разом з тим за характером поведінки зобов'язального суб'єкта можна виділити правовідносини пасивного типу. В них зобов'язальний суб'єкт повинен утриматися від вчинення активних дій. Необхідність учинити певні дії або утриматися від них визначається також як обов'язковий елемент змісту суб'єктивного юридичного обов'язку. Тоді виникає закономірне питання: що саме за дії здійснює фізична особа – суб'єкт правовідносин, яка виконує юридичний обов'язок, утримуючись від вчинення активних дій, та реалізує при цьому вимоги забороняючих норм права? На наш погляд, загальноприйнятий зміст поняття «дієздатність» потребує уточнення, де буде доречним врахування як активної поведінки суб'єкта (дія), так і пасивної (бездіяльність).

Таким чином, поняття дієздатності слід розуміти, як *здатність особи власними діями набувати для себе суб'єктивні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе юридичні обов'язки та самостійно їх виконувати.*

Висновки. На підставі вищенаведеного матеріалу можна зробити такі висновки:

- актуальним у вирішенні загальної проблеми правосуб'єктності є питання, що полягає в площині чіткого розмежування фізичних осіб – суб'єктів права, фізичних осіб – суб'єктів правовідносин та фізичних осіб – учасників правовідносин, у контексті наявності чи відсутності у них елементів такої юридичної властивості, як правосуб'єктність;

- *фізична особа – суб'єкт правовідносин* – це суб'єкт права, що наділений правосуб'єктністю та має правоздатність, дієздатність та деліктоздатність;

- *фізична особа – учасник правовідносин* – це суб'єкт, який реально бере участь у правовідносинах, в той же час коли суб'єкт правовідносин лише має потенційну можливість такої участі;

- поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не є тотожними;

- фізичні особи: новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, що мають загальну правоздатність і є суб'єктами права, не будуть суб'єктами *більшості* правовідносин, тому що вони можуть не усвідомлювати значення своїх дій, не мати можливості керувати ними, та внаслідок чого ще не матимуть або будуть позбавлені дієздатності, але не є суб'єктами *більшості* – не значить не є взагалі;

- *учасниками правовідносин* є фізичні особи – суб'єкти права і фізичні особи суб'єкти – правовідносин;

- *фізична особа – суб'єкт права* наділена такою невід'ємною юридичною властивістю, як правоздатність, що виникає в момент її народження і припиняється в момент її смерті;

- *правоздатність* – це лише загальна, *абстрактна* можливість мати права чи обов'язки;

- загальноприйнятий зміст поняття «дієздатність» потребує уточнення, де буде доречним врахування як активної поведінки суб'єкта (дія), так і пасивної (бездіяльність);

- поняття дієздатності слід розуміти, як здатність особи власними *діяннями* набувати для себе суб'єктивні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діяннями створювати для себе юридичні обов'язки та самостійно їх виконувати.

Бібліографічні посилання

1. Сердюк І.А. Основи правоохоронних відносин : монографія / І.А. Сердюк. – Дніпропетровськ, 2010.

2. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник / Морозова Л.А. – М., 2002.

3. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Халфина Р.О. – М., 1974.

4. Теорія держави і права : підручник / кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ, 2014.

5. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

6. Дзера О.В. Цивільне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1593110646999/pravo/pravozdatnist_fizichnoyi_osobi.

Талдыкин А. В. Правосубъектность физических лиц: отдельные аспекты. Рассмотрены вопросы как в контексте правосубъектности соотносятся понятия «субъект пра-

ва», «суб'єкт правоотношений» и «участник правоотношений».

Ключевые слова: правоспособность, физическое лицо, правосубъектность, правовые отношения, право, участники правоотношений, субъект, субъекты права, субъекты правоотношений, субъективная юридическая обязанность, субъективное юридическое право.

Taldykin O. V. Some aspects of the theory of legal personality. The article investigates some issues of legal relations. It was found differences of concepts of "subject of law", "subject of legal relations" and "the participant legal relations". In our view, the need to clarify these concepts lies in the plane of the clear separation of persons - "subject of law", persons - "subject of legal relations" and persons - participants of legal relations in the context of the presence or absence of these elements of the legal properties as "legal personality".

The study found that the actual question:

- person - "subject of law" which has the rights;
- person - "subject of legal relations" is "subject to the law", which has the status of a legal entity and has the potential and ability to act;
- person - "participants of legal relations" that actually takes part in the relationship at the same time when the legal entity only has the potential for such participation.

In the article provides clarifying the content of another part of the legal characteristics like personality - legal capacity. Traditionally it is understood as the ability to take their actions for themselves the rights and implement them independently, and the ability to create their actions to their own responsibilities and fulfill them. In our view, the conventional concept of "legal capacity" needs to be clarified, which will be appropriate to take account of active behavior of the subject (action) and passive (or omissions).

The concept of capacity should be understood as the ability of man's own actions or inactions, acquire for himself the subjective rights and make their own, and their ability to create for themselves a legal duties and carry out their own.

Keywords: legal capacity, legal entity, law, participants of legal relations, participation, person, subject of law, subject of the right, subject of legal relations, subjective legal duty, subjective legal right.

Надійшла до редакції 23.06.2014